

Yttrandefrihetskommittén

Ju 2003:04

*Stefan Nyman, utredningssekreterare
stefan.nyman@justice.ministry.se
08-405 53 82*

Enskildas processuella skydd vid brott i medierna

1. Inledning

Yttrandefrihetskommittén ska enligt sina tilläggsdirektiv bl.a. överväga om det generella skyddet för enskildas integritet och privatliv i tryckfrihetsförordningen (TF) och yttrandefrihetsgrundlagen (YGL) bör stärkas och vilka effekter detta i så fall skulle få för tryck- och yttrandefriheten (dir. 2010:68). En fråga som enligt direktiven har anknytning till skyddet för den personliga integriteten är utformningen av de bestämmelser som reglerar förutsättningarna för enskilda att föra talan vid domstol om de utsätts för brott i medierna.

Som ett led i detta arbete ska kommittén utreda om den särskilda rättegångskostnadsregeln i 10 kap. 4 § lagen (1991:1559) med föreskrifter på tryckfrihetsförordningens och yttrandefrihetsgrundlagens områden (tillämpningslagen) bör ändras för att öka möjligheterna att kvitta rättegångskostnaderna i tryck- och yttrandefrihetsmål. (Med kvittning avses i detta sammanhang att vardera parten i ett mål får svara för sin egen rättegångskostnad.) Kommittén ska också överväga om det genom ändringar i tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen eller i tillämpningslagen är möjligt att på annat sätt stärka enskilda personers ställning i förhållande till medieföretag när de utsätts för brott i medier, dock utan att tryck- och yttrandefriheten på något avgörande sätt inskränks.

Vid sammanträdet den 21 december 2011 gavs sekretariatet i uppdrag att arbeta med de nämnda frågorna inför sammanträdet i februari.

I den här promemorian lämnas en kortfattad redogörelse för de speciella förhållanden som kännetecknar rättegången i tryck- och yttrandefrihetsmål jämfört med rättegången i ett vanligt mål, dvs. i första hand tvis-

temål och brottmål utanför det grundlagsskyddade området. Förutom de särskilda bestämmelser i grundlagarna som är av intresse i detta sammanhang berörs även vissa bestämmelser i vanlig lag. Det handlar då om sådana bestämmelser som påverkar en enskild persons faktiska möjligheter att komma till sin rätt när han eller hon upplever sig ha blivit utsatt för brott i medierna.

Syftet med framställningen är dels att peka på vissa svårigheter som den person möter som överväger att föra talan vid domstol mot ett medieföretag, dels att lämna förslag på hur kommittén inom ramen för sitt uppdrag på ett mer konkret sätt kan arbeta vidare med frågan om att eventuellt stärka den enskildes processuella ställning.

2. Rättegången i tryck- och yttrandefrihetsmål

2.1 Vissa särskilda rättegångsbestämmelser i grundlagarna

Reglerna om åtal och rättegång är i huvudsak desamma i tryckfrihetsmål och yttrandefrihetsmål (9 och 12 kap. TF resp. 7 och 9 kap. YGL).

Reglerna innebär huvudsakligen följande. JK är ensam åklagare i mål av detta slag och den vanliga polis- och åklagarorganisationen är bortkopplad (om den inte anlitas av JK). Frågan huruvida ett tryck- eller yttrandefrihetsbrott har begåtts ska prövas av en jury om nio medlemmar om parterna inte avstår från en juryprövning. Juryns utslag anses fällande om minst sex jurymän är ense om att brott föreligger. Rätten, som består av yrkesdomare, kan då frikänna den tilltalade eller hänföra brottet under en mildare straffbestämmelse. Har juryn frikänt den tilltalade är detta bindande för rätten, även i högre instans. I 7 kap. tillämpningslagen finns bl.a. bestämmelser om gemensam handläggning av tryck- och yttrandefrihetsmål och andra mål. Vad som nu har sagts gäller såväl i mål om ansvar för tryck- eller yttrandefrihetsbrott som i mål om skadestånd som grundar sig på ett påstående om sådant brott.

Vidare kan nämnas att TF och YGL innehåller den s.k. instruktionen (1 kap. 4 § TF och 1 kap. 5 § YGL). Den innebär att den som dömer över missbruk av yttrandefriheten eller vakar över denna ska betänka att yttrandefriheten är en grundval för ett fritt samhällsskick, uppmärksamma syftet mer än framställningssättet och hellre fria än fälla.

2.2 Vissa bestämmelser i vanlig lag av betydelse för tryck- och yttrandefrihetsmål

De särskilda bestämmelser som reglerar rättegången i tryck- och yttrandefrihetsmål, men som lagstiftaren ansett inte behöver ha grundlagsform, finns i tillämpningslagen. I 10 kap. 4 § nämnda lag finns en särskild bestämmelse för fördelning av rättegångskostnader i tryck- och yttrandefrihetsmål. Bestämmelsen är tillämplig i mål där en målsägande har fört talan. Den gör det möjligt för rätten, om det finns skäl för det, att besluta att vardera parten ska stå för sina egna rättegångskostnader (dvs. att kvitta kostnaderna). Ett sådant beslut får dock fattas endast om frågan om brott föreligger har prövats av en jury.

Uttalandena i lagmotiven till den aktuella kvittningsregeln är mycket kortfattade. I fråga om bestämmelsens närmare tillämpning ges där ingen annan vägledning än att med stadgandet avses sådana fall då rätten har en annan uppfattning i brottlighetsfrågan än juryn, vare sig juryns utlåtande är friande eller fällande (se SOU 1947:60 s. 297 f.). Vid bedömningen av rättegångskostnadsfrågan är rätten enligt denna bestämmelse alltså inte bunden av juryns friande utslag utan kan lägga en egen bedömning av ansvarsfrågan till grund för sitt beslut.

En bestämmelse av stor betydelse för en enskilds möjligheter att komma till sin rätt vid kränkningar i form av förtal i medierna är den särskilda åtalsregeln i 5 kap. 5 § första stycket brottsbalken. Enligt denna bestämmelse gäller som huvudregel att förtal inte får åtalas av någon annan än målsäganden. Om brottet riktar sig mot någon som är under arton år eller om i annat fall målsäganden anger brottet till åtal, får åklagaren väcka åtal om detta av särskilda skäl anses påkallat från allmän synpunkt.

Denna särskilda åtalsregel infördes i samband med brottsbalkens ikraftträdande då det – efter angivelse av målsäganden – blev möjligt att väcka allmänt åtal för förtal. Av uttalanden i lagmotiven (se prop. 1962:10 s. 184 f.) framgår att allmän åklagare i fråga om förtalsbrott avsågs ingripa endast i särskilt kvalificerade fall. Genom föreskriften att allmänt åtal får ske om det av särskilda skäl anses påkallat ur allmän synpunkt skulle åklagarna ha stöd för att utan mera ingående undersökningar avvisa obefogade anmälningar. Som exempel på när det inte sällan torde föreligga skäl att väcka allmänt åtal angavs i förarbetena att en innehavare av en allmän befattning har utsatts för förtal som avser hans åtgärder i befattningen.

Bestämmelsens tillämpningsområde är inte begränsat till sådana förtalsbrott där lagföring sker enligt vanlig lag. Den gäller också när förtal begås genom grundlagsskyddade medier. Härav följer att den måste iakttas

inte bara av allmän åklagare utan också av JK i egenskap av ensam åklagare inom det grundlagsskyddade området.

Den i gällande rätt restriktiva inställningen till allmänt åtal för förtalsbrott synes vila på uppfattningen att det i första hand får anses vara ett enskilt intresse att sådana brott beivras i straffrättslig ordning. I fråga om förtal i grundlagsskyddade medier torde denna inställning till viss del kunna förklaras med det förtroende som lagstiftaren hyser för den själv-sanerande verksamhet som bedrivs genom Allmänhetens Pressombudsman och Pressens Opinionsnämnd. Av betydelse för det allmännas inställning torde också den tillsyn och granskning vara som Granskningsnämnden för radio och tv utövar över vissa radio- och tv-program.

Slutligen kan nämnas att i fråga om rättegången i tryckfrihetsmål och yttrandefrihetsmål ska rättegångsbalken tillämpas i den mån inte annat följer av tryckfrihetsförordningen, yttrandefrihetsgrundlagen eller tillämpningslagen (14 kap. 5 § första stycket TF och 11 kap. 1 § andra stycket YGL).

3. Överväganden – olika sätt att stärka enskilda personers processuella ställning i förhållande till medieföretag när de utsätts för brott i medierna

3.1 Problem för den enskilde

En enskild som anser sig ha blivit förtalad i t.ex. en tidning befinner sig i en ganska besvärlig situation. Om han väcker talan vid allmän domstol måste han till att börja med vara beredd på att i en offentlig rättegång låta ventilera de uppgifter som han menar är brottsliga. Förutom den påfrestning och det obehag som en rättegång så gott som alltid innebär för de inblandade kan den enskilde i ett ärekränkingsmål uppleva att han genom rättegången utsätts för en ny kränkning. Det är naturligtvis oundvikligt i ett samhälle där huvudregeln är att domstolsförhandlingar ska vara offentliga, ett pris man så att säga får betala för rättvisan. Men man kan inte bortse ifrån att detta förhållande i sig kan avhålla enskilda från att gå till domstol. Det kan gälla även i fullt befogade fall.

Till detta ska läggas risken att få betala både sina egna och motpartens rättegångskostnader om man förlorar målet. Det är inte ovanligt att rättegångskostnaderna i ett mål av ordinär beskaffenhet uppgår till flera hundra tusen kronor bara i första instans. Även om den enskilde har en rättsskyddsförsäkring som täcker de egna rättegångskostnaderna, kan en skyldighet att betala motpartens kostnader få kännbara ekonomiska konsekvenser.

Härtill kommer att åtalsreglernas utformning innebär att den enskilde i praktiken alltid är hänvisad till att väcka enskilt åtal. Till skillnad från vad

som gäller i fråga om brott som hör under allmänt åtal får han därmed själv svara för brottsutredningen och åtalets utförande. Att ansvarsfrågan avgörs av en jury innebär dessutom att det kan vara vanskligt att i det enskilda fallet göra en tillförlitlig prognos av hur stora möjligheterna är att nå framgång med talan. Av betydelse för den som överväger att väcka åtal för t.ex. ett tryckfrihetsbrott är vidare att juryns friande utslag inte kan ändras av rätten. Den enskilde måste med andra ord vara beredd att satsa allt på ett kort.

Sammanfattningsvis kan konstateras att utformningen av de processuella bestämmelserna utan tvekan kan verka avhållande för den som överväger att väcka ett enskilt åtal eller föra en skadeståndstalan. Den enskildes processuella rättsskydd enligt gällande rätt får anses var förhållandevis svagt på tryck- och yttrandefrihetsområdet, något som naturligtvis till en del sammanhänger med yttrandefrihetsintresset.

Den enskilda omständighet som har störst inverkan på målsägandens benägenhet att gå till domstol är förmodligen risken att få betala rättegångskostnader. En förändring av rättegångskostnadsreglerna torde kunna vara en tänkbar väg om man vill stärka enskildas processuella ställning gentemot främst medieföretag.

3.2 En utvidgad kvittningsmöjlighet

Den nuvarande kvittningsregeln

I ett mål där en målsägande har fört talan får rätten enligt 10 kap. 4 § tillämpningslagen, om den finner skäl till det, besluta att vardera parten ska stå för sina egna rättegångskostnader. En ytterligare förutsättning för att så ska få ske är att frågan om brott föreligger har prövats av en jury.¹

I motiven till bestämmelsen har lagstiftaren som vägledning för rättstillämpningen endast uttalat att med stadgandet avses sådana fall då rätten har en annan uppfattning i brottslighetsfrågan än juryn, vare sig juryns utlåtande är friande eller fällande.

Bestämmelsen anger inte uttryckligen vilka skäl som kan föranleda kvittning. Enligt dess ordalydelse synes den ha ett vitt tillämpningsområde. I praktiken torde dess tillämpning dock ha begränsats till just sådana fall som angavs i motiven. Den tycks alltså i första hand ha använts som ett instrument för rätten att i ekonomiskt hänseende mildra effekterna av

¹ Bestämmelsen lyder: ”I mål där en målsägande har fört talan får rätten, om det finns skäl till det, besluta att vardera parten skall stå för sina egna rättegångskostnader. Ett sådant beslut får dock fattas endast om frågan om brott föreligger har prövats av en jury.”

juryns utslag när rätten ansett att juryn har gjort en felaktig bedömning i skuldfrågan.

Innan man kommer in på en diskussion om hur en förändring av kvittningsregeln skulle kunna se ut finns det anledning att något beröra dess förhållande till Europakonventionens s.k. oskyldighetspresumtion (se artikel 6.2)². Den frågan har nyligen bedömts i ett beslut av Hovrätten över Skåne och Blekinge.

Hovrätten över Skåne och Blekinges beslut

I ett hovrättsmål har det ifrågasatts om inte en tillämpning av kvittningsregeln i enlighet med vad som har angetts i förarbetena står i strid med den s.k. oskyldighetspresumtionen i artikel 6.2 i Europakonventionen (se Hovrätten över Skåne och Blekinges beslut 2011-01-07 i mål Ö 704-10). Omständigheterna i målet var i korthet följande.

Strax efter mordet på dåvarande utrikesministern Anna Lind blev en 35-årig man misstänkt för brottet. Till följd av brottsmisstankarna kom han att bli frihetsberövad en viss tid. Han kunde senare konstateras vara oskyldig till detta brott.

Händelsen och brottsmisstankarna mot 35-åringen ägnades stor uppmärksamhet i medierna. Bland annat publicerade Sydsvenska Dagbladet Snällposten (Sydsvenskan) flera artiklar om 35-åringen i tidningen. 35-åringen ansåg att han härigenom hade blivit utsatt för grovt förtal. Han väckte åtal för detta brott mot tidningens ansvarige utgivare. Han yrkade också skadestånd av denne samt av tidningens ägare.

Huvudförhandlingen i målet hölls inför jury. Juryn svarade nej på samtliga frågor om huruvida uppgifterna i Sydsvenskan var brottsliga. Till följd härav ogillades såväl åtalet som skadeståndsyrkandena och målsäganden förpliktades att ersätta motparternas rättegångskostnader (524 485 kr jämte ränta).

Målsäganden överklagade tingsrättens dom i fråga om rättegångskostnaderna och yrkade att hovrätten – med tillämpning av kvittningsregeln i tillämpningslagen – skulle förordna att vardera parten skulle stå för sin rättegångskostnad vid tingsrätten. Som grund för sitt yrkande anförde han att ”juryns beslut i brottslighetsfrågan är felaktigt” och att ”förtal eller grovt förtal är för handen”. Han gjorde också gällande att juryn borde ”rätteligen ha fällt publiceringarna i stället för att fria dem”.

Hovrätten konstaterade att förarbetsuttalandena till kvittningsregeln gav stöd åt målsägandens uppfattning att rätten vid bedömningen av rättegångskostnadsfrågan inte är bunden av juryns friande utslag utan kan lägga en egen bedömning till grund för sitt beslut i frågan om rättegångskostnaderna. Därefter konstaterade hovrätten att i ett brottmål ak-

² Bestämmelsen lyder: ”Var och en som blivit anklagad för brott skall betraktas som oskyldig till dess hans skuld lagligen fastställts.”

tualiseras den s.k. oskyldighetspresumtionen i artikel 6.2 i Europakonventionen.

Efter en redogörelse för och analys av vissa i beslutet närmare angivna mål från Europadomstolen drog hovrätten slutsatsen att en frikännande dom – oavsett om frikännandet skett på grund av preskription, på grund av att den tilltalades skuld inte ställts utom rimligt tvivel eller av annan anledning – innebär att det inte som grund för andra beslut får anföras att det fortfarande finns en misstanke mot den person som frikänts om att denne är skyldig till brott.

I fråga om den närmare bedömningen i målet anförde hovrätten bl.a. följande. I förevarande fall hade målsäganden yrkat att han inte skulle behöva betala motparternas rättegångskostnader. Det kunde med stöd av Englert-, Lutz-, Nöckenbockhoff- och Leutscher-avgörandena (för vilka hovrätten hade redogjort) argumenteras för att en ansvarig utgivare inte hade en på oskyldighetspresumtionen grundad rätt att få ersättning för sina rättegångskostnader av målsäganden. Samtidigt var det så, att det enda argument som hade anförts i målet som skulle kunna leda till att motparterna inte skulle få ersättning för sina rättegångskostnader var ett ifrågasättande av frikännandet av den ansvarige utgivaren. Domstolen skulle genom att ställa sig bakom ett sådant ifrågasättande antyda att han var skyldig, och detta ifrågasättande skulle enligt fallen Sekanina, Rushiti, Lamanna, Vostic, Hammern och O. mot Norge (för vilka hovrätten också hade redogjort) strida mot oskyldighetspresumtionen.

Hovrätten gjorde också bedömningen att målsägandens skadeståndstalan mot tidningens ägare var så nära förbunden med åtalet mot den ansvarige utgivaren att även ett ifrågasättande av tingsrättens beslut att avslå skadeståndstalan mot bolaget skulle innebära ett ifrågasättande av dennes oskuld.

Avslutningsvis anförde hovrätten följande. Enligt hovrättens uppfattning ska 10 kap. 4 § tillämpningslagen tolkas i enlighet med Europakonventionen och Europadomstolens praxis och inte i enlighet med 1949 års förarbetsuttalanden. Det saknas därmed utrymme att i målen mellan å ena sidan målsäganden och å andra sidan den ansvarige utgivaren och bolaget göra någon fingerad prövning av den slutligt avgjorda delen av målet på det sätt förarbetena medger.

Hovrätten lade därför frikännandet och ogillandet av skadeståndstalan till grund för bedömningen i frågan om fördelningen av rättegångskostnaderna och fastställde tingsrättens avgörande i den delen.

Målsäganden har överklagat hovrättens beslut till Högsta domstolen (HD). HD har den 5 september 2011 meddelat prövningstillstånd (HD:s mål Ö 624-11).

Är en kvittningsregel förenlig med Europakonventionen?

Det har inte funnits utrymme för någon närmare analys av hovrättens beslut. Rättsläget får anses oklart till dess att HD har avgjort målet. Mycket talar emellertid för att kvittningsregeln i tillämpningslagen – om den tillämpas i enlighet med vad som har förutsatts i förarbetena – ibland kan vara oförenlig med den s.k. oskyldighetspresumtionen som denna har uttolkats av Europadomstolen. Samtidigt står det klart att Europakonventionen inte uppställer något hinder mot en kvittningsregel under förutsättning att skälet för kvittning inte är sådant att den åtalade genom kvittningen kommer att pekats ut som skyldig till brott i den mening som konventionen avser.

Vad som nu har sagts innebär att en kvittningsregel inte i sig är oförenlig med oskyldighetspresumtionen men att det inte får vara fråga om ett sådant utpekande för brott som är otillåtet enligt Europakonventionen utan lagligt fastställande av skuld. Det finns t.ex. säkerligen inte något hinder mot att formulera en kvittningsregel med förebild i den bestämmelse som i dag finns i 5 kap. 2 § första stycket lagen (1974:371) om rättegången i arbetstvister. Enligt denna bestämmelse kan i mål som handläggs enligt den lagen förordnas att vardera parten ska bära sin rättegångskostnad, om den part som förlorat målet hade skälig anledning att få tvisten prövad.³

Är en kvittningsregel ett effektivt sätt att stärka den enskildes processuella ställning?

Redan om man inför ett sådant rekvisit som finns i den nyss nämnda lagen (om arbetstvister) torde möjligheterna till kvittning öka jämfört med i dag. Det kan förutsättas att rättens juristdomare oftare skulle komma till slutsatsen att målsäganden har haft skälig anledning att få åtalet prövat än att den tilltalade ”egentligen är skyldig”. Vidare skulle man genom uttalanden i förarbetena närmare kunna ange vilka omständigheter som bör kunna medföra kvittning. Kvittning skulle kunna komma i fråga t.ex. då rättsläget har varit svårbedömt, målet har innehållit svåra bevisfrågor eller det har rått stor obalans i ekonomiskt hänseende mellan parterna.

En svårighet när det gäller bedömningar av detta slag är emellertid att juryn inte motiverar sitt utslag. Det kan innebära att rättens juristdomare

³ Här bör i den fortsatta analysen undersökas vilka andra specialregler om rättegångskostnader som finns. Hur är det t.ex. i konsumentmål, expropriationsmål och andra mål som kan sägas avse ett förhållande mellan en svagare och en starkare part? Även bestämmelsen i 6 kap. 6 § skadeståndslagen bör tas in i resonemanget. Paragrafen ger ett förhållandevis starkt rättegångskostnadsskydd åt den skadelidande, men bara om denne har tillerkänts skadestånd.

i det enskilda fallet inte har någon närmare kännedom om vilken omständighet som föranledde juryn att frikänna den tilltalade. Detta skulle kunna få till följd att rättens ledamöter mer eller mindre tvingas spekulera om varför den tilltalade blev frikänd. En konsekvens härav skulle kunna vara att rätten kan komma att grunda sin bedömning av om målsäganden hade skälig anledning att få åtalet prövat på en helt annan omständighet än den som fällde avgörandet för juryns del.

Å andra sidan behöver man inte fästa så stor vikt vid juryns överväganden om det avgörande för kvittningsfrågan är om målsäganden har haft skälig anledning att få åtalet prövat. En sådan värdering kan grundas exempelvis på målsägandens upplevelse av det som skrivits, hur hårt han eller hon objektivt sett har drabbats och om de uppgifter som lämnats om honom eller henne har visat sig vara felaktiga även om det funnits skälig grund för dem vid publiceringen.

Under rubriken *En regel som utgår från om det finns skäl att föra talan* nedan ska en sådan bestämmelse som nu har nämnts diskuteras närmare.

Oavsett om Hovrätten över Skåne och Blekinges bedömning av rättsläget är riktig eller inte bör det uttryckligen sägas i förarbetena till en eventuell förändrad kvittningsregel att ett beslut om kvittning aldrig får grundas på att rätten anser att den tilltalade ”egentligen är skyldig”. Det kan diskuteras om en sådan begränsning bör framgå redan av lagtexten (jfr 6 § tredje stycket andra meningen lagen [1998:714] om ersättning vid frihetsberövanden och andra tvångsåtgärder).⁴

En obligatorisk kvittningsregel?

Ett sätt att öka antalet kvittningar skulle vara att göra kvittningsregeln obligatorisk genom att byta ut ordet ”får” mot ”ska” (jfr Cars, SvJT 1986 s. 26)⁵. Det kan visserligen diskuteras hur stor effekt en sådan förändring skulle få i praktiken. I de fall där omständigheterna är sådana att det helt klart finns förutsättningar för kvittning skulle den givetvis få effekt, eftersom rätten då inte skulle ha något annat val än att kvitta kostnaderna. Det är också tänkbart att man genom en obligatorisk bestämmelse bättre

⁴ Bestämmelsen i tredje stycket lyder: ”Ersättningen kan vägras eller sättas ned, om den skadelidandes eget beteende har föranlett beslutet om frihetsinskränkning eller om det med hänsyn till övriga omständigheter är oskäligt att ersättning lämnas. Ersättning får dock inte vägras eller sättas ned enbart på den grunden att misstanke om brott kvarstår utan att skuldfrågan är klarlagd.”

⁵ Bestämmelsen skulle då få i huvudsak denna lydelse: ”I mål där en målsägande har fört talan ska rätten, om det finns skäl till det, besluta att vardera parten ska svara för sina egna rättegångskostnader. Ett sådant beslut får dock fattas endast om frågan om brott föreligger har prövats av en jury.”

framhåller vikten av att rätten i varje enskilt fall verkligen tar ställning till och prövar om det finns förutsättningar för kvittning. Samtidigt står det grundläggande kravet ”om det finns skäl till det” kvar oförändrat. Utan en ny värdering av i vilka fall ”det finns skäl” kan tillämpningen inte antas bli i någon större utsträckning annorlunda jämfört med i dag.

Man kan också överväga en regel som föreskriver att kvittning av rättegångskostnaderna alltid ska ske i förtalsmål. Det skulle emellertid öppna för processer av ett klart oönskat slag, medföra en avsevärd försämring av pressfriheten och innebära ett betydande avsteg från etablerade processrättsliga principer. En sådan reform bör därför inte komma i fråga.

En regel som utgår från om det finns skäl att föra talan

Den lösning som synes ligga närmast till hands om man vill förbättra den enskildes ställning när det gäller rättegångskostnaderna är en bestämmelse som ungefär motsvarar den som finns i 5 kap. 2 § första stycket lagen (1974:371) om rättegången i arbetstvister (se not 3 ovan). Den skulle innebära att rätten kan förordna att vardera parten ska bära sina rättegångskostnader ”om målsäganden hade skälig anledning att få tvisten prövad” e.d.

Det står klart att det finns situationer där den som har utsatts för negativ publicitet kan ha anledning att få sin rätt till skadestånd prövad men där rättegångskostnadsreglerna samtidigt kan innebära en hämsko på viljan att föra talan. Det framgår av direktiven för kommittén att regeringen önskar i någon mån mildra rättegångskostnadernas hämmande effekt. Det finns därför anledning att allvarligt pröva om den nämnda lösningen kan vara lämplig.

Finns det över huvud taget några fall där en målsägande kan anses ha skälig anledning att få en talan om förtal prövad även om han eller hon förlorar processen? Bör inte slutsatsen snarare vara att utgången visar att det inte fanns någon sådan skälig anledning?

Från den enskildes synpunkt står det klart att det ibland kan finnas skäl att få en talan prövad även om målet slutar med att vederbörande förlorar. Det kan gälla i exempelvis sådana fall där det som har skrivits eller sagts om personen visar sig vara osant, trots att det fanns skälig grund för uppgifterna, och där publiciteten har skadat vederbörande avsevärt. Särskilt i situationer där man utan större skada kunde ha låtit bli att identifiera personen kan talan te sig motiverad, i varje fall från den enskildes synpunkt.

Från mediernas utgångspunkt ser det naturligtvis annorlunda ut. En kvittningsregel som bygger på om det har varit motiverat eller inte att föra talan innebär en hämsko på publiceringsverksamheten. Om en tid-

ning måste kalkylera med stora kostnader för processer får man skäl att vara försiktig, och ibland kommer man att avstå från publicering. Det innebär en inte obetydlig inskränkning i yttrandefriheten, särskilt i pressfriheten.

Det handlar emellertid enbart om en ekonomisk risk för medierna. Risken att fällas för förtal ökar inte, och inte heller risken för obefogade skadeståndsanspråk. Vad som ökar är risken för åtal och skadeståndsanspråk som möjligen kan vara befogade. En eventuell regel måste därför utformas så att kvittning kan ske bara i de fall då målsäganden efter en noggrann prövning har skäl att utgå från att han eller hon har möjlighet att vinna en process. Man torde också ha skäl att kräva att målsäganden framställer ett skadeståndsanspråk till den ansvarige innan talan väcks. Under de angivna förutsättningarna framstår det vid en samlad bedömning som tänkbart att införa en bestämmelse som överlämnar åt domstolen att relativt fritt efter skälighet bedöma om kvittning ska ske av rättegångskostnaderna. En sådan bestämmelse skulle kunna utformas ungefär enligt följande.

Rätten får förordna att vardera parten ska svara för sina rättegångskostnader om en målsägandes talan har ogillats men denne hade skälig anledning att få saken prövad (och det även i övrigt finns skäl för en sådan fördelning av kostnadsansvaret).

I författningskommentaren fick man i så fall säga att värderingen av om kvittning ska ske bör inrymma ett hänsynstagande bl.a. till hur målsäganden har upplevt publiceringen, hur hårt han eller hon objektivt sett har drabbats, om de uppgifter som lämnats om honom eller henne har visat sig vara felaktiga även om det funnits skälig grund för dem vid publiceringen, i vilken mån målsäganden hade skäl att tro på en möjlighet att vinna en rättegång och om målsäganden har försökt få skadestånd utan process. Även parternas ekonomiska omständigheter torde få beaktas. Däremot bör bedömningen inte inrymma någon prövning av om brott föreligger eller inte.

3.3 En uppmjukning av bestämmelserna om allmänt åtal i tryck- och yttrandefrihetsmål

Inledning

Sedan den särskilda åtalsregeln infördes i 5 kap. 5 § första stycket brottsbalken har allmänt åtal för tryck- eller yttrandefrihetsbrottet förtal väckts endast i några enstaka fall. Senast det skedde var i maj 2006. JK åtalade då tidningen Expressens ansvarige utgivare för tryck- och yttrandefrihetsbrotten grovt förtal. Åtalet avsåg uppgifter om att en känd skådespelare hade tagits in på en klinik för behandling på grund av alkohol-förgiftning. Åtalet ledde till fällande dom.

Det står klart att den restriktiva syn på allmänt åtal för ärekränkingsbrott som lagstiftaren förordade när bestämmelsen infördes har fått genomslag i JK:s åtalspraxis. Kort sagt, man kan konstatera att det i princip inte förekommer allmänt åtal för tryck- eller yttrandefrihetsbrottet förtal.

Ett tänkbart sätt att stärka enskilda personers ställning i förhållande till medieföretag, när de utsätts för brott i medierna, skulle kunna vara att mjuka upp bestämmelserna om allmänt åtal i tryck- och yttrandefrihetsmål. Detta är ingen ny tanke. Förslag om detta kommer från olika håll med jämna mellanrum.

Tidigare diskussion

Tystnadspliktskommittén föreslog i sitt betänkande Tystnadsplikt och yttrandefrihet (SOU 1975:102) att allmänt åtal skulle gälla som huvudregel men att sådant åtal skulle kunna underlåtas om åtal inte är påkallat från allmän synpunkt. Förslaget ledde inte till någon åtgärd från statsmakternas sida.

Vidare behandlade Yttrandefrihetsutredningen frågan i sitt betänkande Värna yttrandefriheten (SOU 1983:70). Också Yttrandefrihetsutredningen föreslog en förändring av den särskilda åtalsregeln. Utredningen gick dock inte lika långt i sitt förslag som Tystnadspliktskommittén. En lämplig avvägning mellan de intressen som berördes nådde man enligt utredningen om man slopade kravet på ”särskilda skäl”. Allmänt åtal för förtal och grovt förtal samt för förolämpning mot någon i eller för hans myndighetsutövning borde enligt utredningen – om gärningen hade förövats genom en sådan offentlig framställning som omfattas av grundlagskydd – väckas när målsäganden anger brottet till åtal och åtal är påkallat från allmän synpunkt. Enligt utredningen måste det sistnämnda kravet oftast räkna som grund för omedelbar avskrivning av obefogade angivelser och bagatellartade övertramp.

Det kan vara intressant att framhålla att det var utredningens avsikt att inte endast enstaka undantagsfall skulle gå vidare till förundersökning. Från allmän synpunkt var det enligt utredningen påkallat att inte bara innehavare av allmänna befattningar fick stöd och hjälp av det allmännas rättsmaskineri för att kunna behålla sitt anseende och sin personliga värdighet. Eftersom förtal kan hota en persons hela sociala existens borde det allmänna gå den enskilde till handa i både materiellt och ideellt hänseende oavsett vilken ställning personen har i samhället.

Yttrandefrihetsutredningen gjorde också bedömningen att åklagaruppgiften med den föreslagna utformningen av åtalsregeln inte borde bli mer betungande än att den också i fortsättningen kunde vila på JK ensam.

Regeringen behandlade Yttrandefrihetsutredningens förslag i prop. 1986/87:151 s. 44 f. Departementschefen konstaterade att han för egen del hade svårt att bilda sig en klar uppfattning om vad den föreslagna ändringen skulle innebära i praktiken. Med hänvisning till ett uttalande av RÅ anförde han att det endast sällan torde vara påkallat av allmänna skäl att väcka åtal i de fall som det gällde. Det var därför tvivelaktigt om ett borttagande av kravet på särskilda skäl skulle innebära någon markant förändring av åtalspraxis; kvar stod kravet på att åtal ska vara påkallat från allmän synpunkt, vilket torde kunna åberopas för att underlåta åtal i flertalet fall.

Departementschefen uttalade förståelse för de synpunkter som låg bakom förslaget. Men som han såg det var det alltför ovisst om det skulle medföra några påtagliga effekter. Det borde därför inte genomföras.

Finns det skäl att på nytt överväga en ändring av den särskilda åtalsregeln?

När det gäller de invändningar som departementschefen riktade mot Yttrandefrihetsutredningens förslag kan följande anföras.

Något behov av att få till stånd en markant ändring av åtalspraxis på tryck- och yttrandefrihetsområdet torde för närvarande inte finnas. Det går sålunda knappast att i JK:s praxis finna mer än möjligen enstaka exempel där allmänt åtal borde ha väckts. Å andra sidan kan det förefalla rimligt att det allmänna i något större utsträckning än som sker i dag ställer upp för den enskilde som har råkat ut för förtal. När det står klart att en fällande dom kan förväntas och förtalet inte har sin grund i en rent privat tvist borde, kan det tyckas, allmänt åtal ofta vara motiverat.

Utgångspunkten bör i varje fall inte vara att allmänt åtal ska begränsas till de fall som enligt förarbetena främst konstituerar ”särskilda skäl”, dvs. när en innehavare av en allmän befattning utsätts för förtal som avser hans åtgärder i befattningen. I fall då en enskild drabbas mycket hårt av att bli förtalad på ett sätt som inte alls ter sig motiverat bör i princip allmänt åtal väckas. Det gäller i varje fall om det framstår som en naturlig insats från samhällets sida att beivra brottet. Men lika lite som i dag bör det bli aktuellt att väcka allmänt åtal för publiceringar som t.ex. utgör ett led i en pågående maktkamp mellan olika falanger inom en sammanslutning eller i en uttalad konflikt mellan två enskilda.

Det bästa sättet att åstadkomma en uppmjukning synes vara det som Yttrandefrihetsutredningen föreslog. Det bör sålunda övervägas om man genom att slopa kravet på ”särskilda skäl” i åtalsregeln bör åstadkomma en viss förändring. En sådan åtgärd skulle då kunna kompletteras med uttryckliga motivuttalanden som tydliggör i vilka fall allmänt åtal bör komma i fråga enligt en förändrad åtalsregel.

De åtgärder som kommittén har att överväga är begränsade till det tryck- och yttrandefrihetsrättsliga området. Med hänsyn härtill kunde man anse att en särskild åtalsregel för detta område lämpligen borde placeras i den s.k. tillämpningslagen. Om åtalsregeln ska mjukas upp är det dock inte lämpligt att så sker bara inom det grundlagsfästa området; det skulle ju innebära en lägre grad av yttrandefrihet inom detta område än i övrigt. En eventuell lagändring bör sålunda ske i brottsbalken.

4. Utökad möjlighet till rättshjälp i tryck- och yttrandefrihetsmål

Det är möjligt att en viss förbättring för den enskilda kan åstadkommas genom mer generösa möjligheter till rättshjälp. Vi har dock inte hunnit undersöka detta närmare. Det får göras i en kommande promemoria.

5. Utökad statlig tillsyn på det tryck- och yttrandefrihetsrättsliga området

Det kan vidare diskuteras om den enskildes ställning bör stärkas genom förstärkt statlig tillsyn inom grundlagsområdet. Från ordförandens och sekretariatets sida föreslår vi dock att denna utväg inte över huvud taget utforskas.

6. Avslutande synpunkter

Mot bakgrund av det anförda föreslås att sekretariatet får arbeta vidare med dels en sådan kvittningsregel som har skisserats ovan, dels en upp- mjukad åtalsregel i enlighet med vad som nyss har sagts. Skulle kommittén bedöma att någon av dessa utvägar bör uteslutas är det med hänsyn till arbetsläget angeläget om sekretariatet kan få ett sådant besked så snart som möjligt.

Det bör påpekas att de bestämmelser som diskussionen i första hand rör finns i andra lagar än grundlagarna. Det blir här alltså inte fråga om någon ändring av grundlagsbestämmelser.